

**ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО,
ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО**

УДК 346.3

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.5.32>

ГОНЧАРЕНКО О. М., НЕСКОРОДЖЕНА Л. Л.

**ЕЛЕКТРОННИЙ ДОГОВІР (КОНТРАКТ)
ЯК ІННОВАЦІЙНА МОДЕЛЬ ЗАСОБУ САМОРЕГУЛЮВАННЯ**

ELECTRONIC CONTRACT AS AN INNOVATIVE MODEL OF SELF-REGULATION

Актуальність дослідження обумовлюється тим, що питання регулювання електронних договорів через призму саморегулювання відсутні. Більшість дослідників зосереджували свою увагу або на електронному договорі, або на саморегулюванні. Тому метою статті є визначення електронного договору як засобу саморегулювання господарської діяльності.

Стверджується, що електронний договір – це знаряддя (інструмент) за допомогою якого може здійснюватися саморегулювання господарської діяльності через встановлення певних правил поведінки. Відзначається, що договір, господарський договір, електронний договір стає засобом саморегулювання на рівні індивідуальної правотворчості та правозастосування, коли сторони визначають та реалізують власні правила поведінки без зовнішнього (публічного) впливу, у той же час допустимих державою. Акцентується увага на тому, що електронний договір можна розглядати як універсальний засіб регулювання; регулятор відносин у саморегулювальній площині; засіб свідомого саморегулювання; гарантія свободи договору. Зазначаються можливі зловживання при укладенні та виконанні електронних договорів, наприклад, укладення договорів, які не передбачені чинним законодавством; схвалення до укладення договору через обман, шахрайство чи примус; вимога надання документів, які не передбачені чинним законодавством, або документів, які є у відкритих реєстрах, наприклад, в сфері публічних закупівель, тощо.

Вказується на певні особливості саморегулювання електронних договорів: сторони розробляють власні правила поведінки, власні механізми його виконання та захисту; межі договірної свободи, свободи укладення та реалізації електронного договору, межі створення суб'єктами власних правил визначаються межами закону; саморегулювання можливе лише в галузях, де це не заборонено законом.

Констатовано та обґрунтовано, що електронний договір може бути з іноземним елементом та набути ознак міжнародного комерційного договору (контракту). Саморегулювання такого електронного договору може бути як на власний розсуд сторін, так із застосуванням неформальних регуляторів (неформальні джерела, *lex mercatoria*).

Ключові слова: договір, електронний договір, саморегулювання, зловживання, публічні закупівлі.

© ГОНЧАРЕНКО О. М. – доктор юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник (Науково-дослідний інститут приватного підприємництва і права імені академіка Ф. Г. Бурчака)

© НЕСКОРОДЖЕНА Л. Л. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права (Державний торговельно-економічний університет)

The relevance of the study is due to the fact that the issue of regulation of electronic contracts through the prism of self-regulation is absent. Most researchers have focused on either an electronic contract or self-regulation. Therefore, the purpose of the article is to define an electronic contract as a means of self-regulation of economic activity.

It is argued that an electronic contract is an instrument (tool) through which self-regulation of economic activity can be carried out by establishing certain rules of conduct. It is noted that the contract, business contract, electronic contract becomes a means of self-regulation at the level of individual law-making and enforcement, when the parties define and implement their own rules of conduct without external (public) influence, at the same time permissible state. The attention is emphasized that an electronic contract can be considered as a universal means of regulation; regulator of relations in the self-regulatory plane; a means of conscious self-regulation; Guarantee of freedom of contract. Possible abuses in the conclusion and execution of electronic contracts, for example, the conclusion of contracts not provided for by the current legislation; inclination to conclude a contract through fraud, fraud or coercion; requirement to provide documents not provided for by the current legislation or documents in open registers, for example, in the field of public procurement, etc.

Indicates certain features of self-regulation of electronic contracts: the parties develop their own rules of conduct, their own mechanisms of its implementation and protection; The limits of contractual freedom, freedom of conclusion and implementation of an electronic contract, the limits of creation by the subjects of own rules are determined by the limits of the law; Self-regulation is possible only in areas where it is not prohibited by law.

It is stated and substantiated that an electronic contract can be with a foreign element and acquire features of an international commercial agreement (contract). Self-regulation of such an electronic contract can be both at the discretion of the parties, with the use of informal regulators (informal sources, *Lex Mercatoria*).

Key words: *electronic contract, self-regulation, abuse, public procurement.*

Вступ. Прийняття Європейським Союзом (надалі- ЄС) Стратегії Єдиного цифрового ринку ЄС, яка була запропонована Європейською Комісією у 2015 році, спрямоване на те, щоб економіка, промисловість та суспільство Європи в повній мірі скористалися перевагами нової цифрової ери. ЄС активно створює вільний та безпечний Єдиний цифровий ринок, де люди можуть безпечно спілкуватись, здійснювати покупки в інтернеті без кордонів, а підприємства можуть продавати свої товари/послуги через інструменти електронної комерції по всьому ЄС [1]. Україна відповідно до Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки передбачила, що основою розвитку економіки є її цифровізація, що надасть можливість стимулювати внутрішній ринок виробництва, використання та споживання цифрових технологій [2]. Одним із інструментів цифровізації, який допомагає реалізовувати товари/послуги через інтернет є електронний договір. Договір, незалежно від його форми, який заснований на свободі, рівності та автономії його учасників має ознаки саморегулювання, а саморегулювання у праві – це можливість суб'єкту/ів, виявляючи певний творчий підхід, ініціативу, самостійність, створювати певні правила поведінки для себе, діяти на власний розсуд у визначених законодавством межах.

Властивістю саморегулювання наділені усі інститути права у більшому чи меншому ступені, тому слушно вказувати на ознаки саморегулювання певних правових явищ. При чому у різних правових інститутах ступінь реалізації саморегулювання відрізняється. У юриспруденції виділяють і окремих комплексний інститут саморегулювання, який має власні інструменти. У цій статті електронний договір визначатиметься як засіб, що відноситься до інституту саморегулювання господарської діяльності.

Питання аналізу характеристики, ознак, умов, порядку укладення та виконання електронного договору знайшли широке відображення в наукових працях. Так, серед останніх досліджень у цій галузі варто відмітити праці О.С. Хижняка [3], В.С. Мілаш [4], Р.А. Пристай, І.М. Яворська [5] А.В. Погоріленка [6]. В сфері саморегулювання варто виокремити наукові праці О.М. Гончаренко [7], Ю.І. Остапенко [8], Г. Бабаджанян [9] та інші.

Постановка завдання. Варто зазначити, що дослідження питання регулювання електронних договорів через призму саморегулювання відсутні. Тому метою статті є визначення електронного договору як засобу саморегулювання господарської діяльності.

Результати дослідження. Господарський договір та електронний договір мають певні спільні саморегулювнві властивості. Однак дослідження особливостей електронного договору як

засобу саморегулювання є наразі актуальним, з огляду на стрімку динамку розвитку правовідносин у цій галузі і водночас на брак адекватного законодавчого регулювання. *На нашу думку*, електронний договір – це знаряддя (інструмент) за допомогою якого може здійснюватися саморегулювання господарської діяльності. Як аргумент можна навести таке.

Електронний договір як і господарський договір відноситься до нормативних форм закріплення саморегулювання, тобто за допомогою нього учасники саморегулювання можуть для себе створювати певні правила поведінки. О. Погрібний з цього приводу вказує: «...саморегулювання... здійснюється безпосередньо учасниками таких відносин як членами громадянського суспільства з урахуванням їх власних інтересів» [10, с. 38]. Існують і інституційні засоби саморегулювання, зокрема до них відносять саморегулювнi організації [7, с. 69]. Тому потребує подальшого вивчення поняття особливостей та змісту саморегулювнi норми, різновидом якої у певних проявах є і договір. Саморегулювнa норма відрізняється за своєю суттю від норми права, яка визначена і санкціонована державою. Роль саморегулювнi норми у вирішенні питання регулювання не може бути применшеною. Саме за допомогою неї учасники саморегулювання визначають більшість правил поведінки. Договірні норми права, визначені державою, окреслюють загальні засади, принципи, надають можливість сторонам самоврегулюватися у певних межах. Адже на законодавчому рівні в об'єктивному розумінні передбачаються умови, зміст обов'язкових договірних норм, які створюються не самими учасниками відносин, а державою, в особі уповноважених органів. У цій ситуації важко говорити про договір як засіб саморегулювання, водночас норми визначені державою, включають «дозвіл» сторонам самоврегулюватися, вказують, що вони мають на це право. *Договір, господарський договір, електронний договір стає засобом саморегулювання на рівні індивідуальної правотворчості та правозастосування, коли сторони визначають та реалізують власні правила поведінки без зовнішнього (публічного) впливу, у той же час допустимих державою.* Публічний вплив виявляється у діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, недержавних інституцій. Публічний вплив спрямований на захист публічної мети, яка може бути не дотримана у разі укладення електронного договору суб'єктами саморегулювання на власний розсуд і у власних (приватних) інтересах. Отже, у об'єктивному розумінні електронний договір фактично включає дві системні складові, які визначаються публічною владою: *основи, імперативи, межі договору та основи саморегулювання договору, які можуть застосовувати сторони.* Наприклад, частина 3 статті 6 Цивільного кодексу України яскраво ілюструє ці дві складові: «Сторони в договорі можуть відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд (*публічні основи саморегулювання*). Сторони в договорі не можуть відступити від положень актів цивільного законодавства, якщо в цих актах прямо вказано про це, а також у разі, якщо обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства випливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами (*імперативи, межі саморегулювання договору*). При цьому використання учасниками цих відносин свого права на їх договірне саморегулювання унеможлиблює застосування до таких відносин положень актів цивільного законодавства України, що регулюють їх інакше, ніж це визначено в договорі [10, с. 24].

Публічні основи саморегулювання реалізуються, як було уже зазначено, на індивідуальному рівні (суб'єктивному) учасниками відносин, коли електронний договір стає засобом саморегулювання. *Це вертикаль саморегулювання договору.*

По горизонталі сутність саморегулювання електронного договору апіорі полягає у тому, що саморегулювання – це природний (у тому числі властивість людської психіки) процес, що починається саме зі сторін договору, а не дозволяється державою. Сторони трансцендентно самі обирають модель та правила поведінки і лише у разі неузгодженості з позицією держави можуть мати перешкоди у реалізації. *Таке бачення на нашу думку більш іманентне природі саморегулювання договору.* Але варто згадати Закон України «Про публічні закупівлі» [11], який детально регламентує порядок укладення договору про закупівлю, визначає його умови, порядок виконання і звітування про його виконання, встановлює певні обмеження щодо дій замовників. Наприклад, їм забороняється: придбання товарів, робіт і послуг до/без проведення процедур закупівель/спрощених закупівель, визначених Законом, та укладення договорів про закупівлю, які передбачають оплату замовником товарів, робіт і послуг до/без проведення процедур закупівель/спрощених закупівель, визначених цим же Законом (ч.10. ст.3 Закону України «Про публічні закупівлі»); вчиняти будь-які дії та приймати будь-які рішення щодо процедури закупівлі, у тому числі приймати рішення про відміну тендеру чи визнання його таким, що не відбувся, відміну переговорної процедури закупівлі, укладення договору про закупівлю, крім дій, спрямованих на усунення порушень, зазначених у скарзі (ч. 17 ст.18. Закону України «Про публічні закупівлі»); в технічних специфікаціях вказувати посилання на конкретні марку чи виробника або на

конкретний процес, що характеризує продукт чи послугу певного суб'єкта господарювання, чи на торгові марки, патенти, типи або конкретне місце походження чи спосіб виробництва (ч. 4. ст. 23 Закону України «Про публічні закупівлі»); тощо.

Електронний договір як **універсальний засіб саморегулювання**. В. Борисова відмічає, що в сучасних умовах приватноправовий договір потрібно розглядати як універсальний юридичний засіб (елемент) механізму внутрішнього регулювання суспільних відносин (саморегулювання) [12, с. 36]. На універсальності договору як засобу саморегулювання наголошували: М. Сібільов [13, с. 60], О. Беляневич (договір є не лише актом правореалізації, а й універсальним засобом саморегуляції суспільних відносин, у чому й полягає феномен його соціальної сутності) [14, с. 31]; Ю. Крупка (як правова форма соціального спілкування (взаємодії), договір спрямовується на досягнення його сторонами певних соціально значущих цілей, правомірного результату, що потребує не тільки узгодження інтересів суб'єктів, а їхньої адекватності суспільним потребам та інтересам) [15, с. 212]. Укладення, виконання, припинення електронного договору відповідає загальним універсальним вимогам законодавства, у тому числі щодо закладених до договору саморегулювальних засад.

Тому договір відносять до засобу саморегулювання, у якому найбільш активно проявляються його ознаки: можливість розробки сторонами власних правил поведінки, власних механізмів його виконання та захисту [16, с. 126]. Саморегулювання – це юридична форма втілення принципу свободи договору в реальність; саме тому обмеження принципу свободи договору є одночасно й межами можливості саморегулювання [17, с. 41].

Електронний договір як регулятор відносин у саморегулювальній площині. Особливість договору як правового акта регулятора цивільно-правових відносин полягає в упорядкуванні відносин між його сторонами, виконання функції саморегулювання цих відносин [18, с. 157].

Межі договірної свободи, свободи укладення та реалізації електронного договору, межі створення суб'єктами власних правил визначаються можливістю саморегулюватися, не виходячи за кордони «букви» закону. Суб'єкти, які укладають електронні договори мають право саморегулюватися у тих сферах, галузях, видах господарської діяльності, де такі стосунки прямо не заборонені законом. Актами законодавства визначені вимоги до форми та змісту електронного договору, тобто загальні принципи та границі, у межах яких суб'єкти, образно кажучи, вільно пересуваються, взаємодіють. Це нагадує рух на дорозі, коли автомобілі вільно переміщуються з різною швидкістю, когось обганяють, в устанавлених місцях зупиняються (на власний розсуд, однак у межах визначених правилами). Це і є свобода саморегулювання договору. Укладаємо, виконуємо, припиняємо електронний договір – робимо рухи у певній допустимій правовій площині на власний розсуд, за власною ініціативою, усвідомлюючи власну відповідальність – маємо правила, знаки, вказівники, по яким повинні рухатися.

Отже, до площини саморегулювання електронного договору можна віднести: диспозитивні норми; норми, визначені державою, у межах яких суб'єкти саморегулювання можуть створити найбільш іманентні для себе правила поведінки та діяти на власний розсуд, не заподіюючи шкоди публічним інтересам та/або приватним інтересам інших; правила (нові, креативні), які сторони створюють для себе, тобто не визначені законодавством, однак ним не заборонені (саморегулювальні норми). Наприклад, до саморегулювальних норм можна віднести електронний договір щодо криптовалюти.

Електронний договір – це засіб свідомого саморегулювання. У той же час саморегулювальна норма електронного договору може слугувати межею для подальших саморегулювальних дій суб'єктів: тобто, якщо сторони погодили для себе, обрали, визначили певні правила, то вони зобов'язані діяти відповідно до домовленості. В іншому випадку існує небезпека порушення договірних умов. Тому саморегулювання електронного договору виявляється у «свідомому» саморегулюванні (чіткому розумінні правил гри, наслідків їх дотримання та виконання або ж недотримання і невиконання). Слід погодитися з думкою В. Мілаш: «Основу господарсько-договірного регулювання становить свідоме саморегулювання (грунтується на принципі свободи договору), яке, поєднуючись із законодавчим нормуванням договірних відносин, трансформується в публічно-приватні договірні засади господарського правопорядку» [19, с. 7]. О. Бакалінська слушно додає: «В сучасних умовах розвиток договірної саморегуляції суспільних відносин їх учасниками перетворює договір на універсальну правову форму координації діяльності між особами та їх спільнотами і свідчить не тільки про саморозкриття, актуалізацію вже закладених в ньому можливостей, а про зміну самої суті господарських відносин, про бажання учасників свідомо і відповідально впливати на їх розвиток» [20, с. 246]. Свідоме саморегулювання договірних відносин є чітким розумінням сторонами своїх прав та обов'язків; врахуванням можливих ризиків при виникненні таких договірних відносин та запорукою уникнення в майбутньому зловживань при виконанні договору.

Саморегулювання – гарантія свободи електронного договору. Договірне регулювання є регулюванням на індивідуальному рівні, коли відбувається значна деталізація умов електронного договору. Господарським законодавством надана можливість узгоджувати різні умови договору на рівні контрагентів, розширюючи при цьому регулятивну функцію договору та можливості саморегулювання.

Свобода укладення електронного договору – важлива складова та ознака саморегулювання сторін. Адже сприяє вибору належного контрагента договору, узгодження умов договору на власний розсуд сторін, забезпеченню їх рівності та незалежності. Тому, цілком обґрунтовано констатувати, що саморегулювання слугує гарантією свободи електронного договору. Наділення законодавцем сторін електронного договору можливістю саморегулюватися слугує запорукою утвердження верховенства права. Як бачимо, саморегулювання слугує не тільки приватній меті контрагентів – створення якнайліпших умов для укладення, виконання договору, виходячи з власної ініціативи та власних можливостей у межах законодавства, а й забезпеченню публічної мети, яка у господарському праві трансформується у дотримання правового господарського порядку. Не варто забувати про зловживання правами, які можуть виникнути при укладенні та виконанні договору саме через свободу укладення електронного договору. Такими зловживаннями можуть бути: укладення договорів, які не передбачені чинним законодавством (наприклад, договір про спільну діяльність, який передбачає обробку земельної ділянки, що перебуває в державній та комунальній власності, але земельним законодавством не передбачений); схиляння до укладення договору через обман, шахрайство чи примус; вимога надання документів, які не передбачені чинним законодавством (наприклад, довідку про відсутність заборгованості зі сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) при публічних закупівлях), або документів, які є у відкритих реєстрах тощо.

Електронний договір як різновид господарського договору «...має визначену економічну і правову мету. Він завжди укладається з господарською метою для досягнення необхідних господарських і комерційних результатів» [20, с. 145]. Електронний договір як засіб саморегулювання перш за все укладається між сторонами, які переслідують забезпечення приватних інтересів, тобто з комерційною метою. Тому фактично сторони і обирають його для реалізації власних прагнень і дій, оскільки законодавством допустимі широкі межі саморегулювання.

Сутністю саморегулювання сторін електронного договору є можливість надання автономії волі щодо вибору контрагента, визначення моделі власної поведінки, програмних аспектів її реалізації та застосування юридичної відповідальності у разі порушення взаємнообраних правил. Такі правила стають обов'язковими у разі досягнення взаємної згоди сторін та відповідності публічному порядку (імперативним нормам). Контрагенти відповідають безпосередньо один перед одним не тільки за результат договору, а й за у весь процес його виконання. Тобто, завдяки електронному комерційному договору вводиться в дію низка правових засобів імперативного, саморегулювального характеру, які направлені на досягнення як приватного інтересу сторін так і публічних вимог суспільства.

Розширення меж саморегулювання електронного договору з іноземним елементом.

Електронний договір може укладатися з іноземним елементом, тобто набути ознак міжнародного комерційного договору (контракту). У цьому випадку додатково прослідковується розширення меж саморегулювання. Так, відповідно до принципу автономії волі сторін, сторони можуть обирати на власний розсуд право застосовне до договору. Таким правом може бути не тільки законодавство конкретної держави, а й неформальні регулятори (неформальні джерела, *lex mercatoria*). До неформальних джерел можна віднести нормативні системи, які не мають обов'язкової юридичної сили, однак з моменту обрання їх сторонами застосовними для врегулювання конкретних договірних взаємовідносин, неформальні джерела стають обов'язковими. Йдеться про Правила ІНКОТЕРМС, Принципи УНІДРУА, Принципи СЕНТРАЛ тощо. Роль держави зводиться до дозволу та рекомендацій застосування означених джерел при регулюванні комерційного обороту. Слід зазначити, що наявність іноземного елементу дозволяє використовувати неформальні джерела і субсидіарно до основної нормативної бази, ніби розтлумачуючи, доповнюючи певні положення, які не набули роз'яснення у формальних джерелах. Саморегулювання – це можливість для учасників комерційного обороту інкорпорувати і типові умови договору, посилаючись на уже запропоновані спеціалізованими урядовими та неурядовими організаціями. Учасники саморегулювання можуть розробляти власну систему норм, публікувати їх, пропонуючи до застосування іншим (Правила ІНКОТЕРМС Міжнародної торгової палати).

Висновки. Таким чином, за проведеним дослідженням можна зробити такі висновки:

За допомогою саморегулювних норм електронний договір створює для учасників саморегулювання певні правила поведінки.

Електронний договір, як і господарський договір має дві системні складові, які визначаються публічною владою: основи, імперативи, межі договору та основи саморегулювання договору, які можуть застосовувати сторони.

В сфері саморегулювання електронний договір можна визначити як:

- універсальний засіб регулювання, адже укладення, виконання, припинення електронного договору відповідає загальним універсальним вимогам законодавства, у тому числі щодо закладених до договору саморегулювних засад;
- регулятор відносин у саморегулювній площині, який впорядковує відносини між його сторонами та визначає межі їх діяльності;
- засіб свідомого саморегулювання (чітке розуміння правил гри, наслідків їх дотримання та виконання або ж недотримання і невиконання);
- гарантія свободи договору.

Ступінь саморегулювання електронного договору з іноземним елементом є значно вищим у порівнянні із «внутрішнім» електронним договором.

Список використаних джерел:

1. A Digital Single Market Strategy for Europe. Communication from the commission to the european parliament, the council, the european economic and social committee and the committee of the regions (2015) URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52015DC0192>

2. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-konceptsiyi-rozvitku-cifrovoyi-ekonomiki-ta-suspilstva-ukrayini-na-20182020-roki-ta-zatverdzhennya-planu-zahodiv-shodo-yiyi-realizatsiyi>

3. Хижняк О. С. Електронний договір: правовий аспект та особливості його укладання. *Економіка і суспільство*. 2017. Випуск 10. С. 396–402.

4. Мілаш В. С. Електронні договори як правова основа електронної комерції (торгівлі) в Україні. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2022. № 43. С. 33–41

5. Пристай Р.А., Яворська І.М. Захист прав споживачів при укладенні електронних договорів в рамках Європейського Союзу. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія : Право*. 2022. Вип. 74, ч. 2. С. 255–261.

6. Погорленко А.В. Господарсько-правове регулювання договірних відносин у сфері електронної комерції : дисертація на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 Право за спеціальністю 081. Київ, 2023. 245 с.

7. Гончаренко О. Види саморегулювання господарської діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 68–72.

8. Остапенко Ю. І. Саморегулювальна діяльність у сфері господарювання: завдання господарсько-правового забезпечення. *Теорія і практика правознавства*. 2018. Вип. 2(14). С. 1–18.

9. Babadzhanian Г. (2021). Contract of purchase and sale of goods: general restrictions on self-regulation. *Foreign-trade: economics, finance, law*, 114(1), 54–62. [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021\(114\)06](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021(114)06)

10. Погрібний С. О. Принципи та механізм регулювання договірних відносин у цивільному праві України: автореф дис. на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2009. 51 с.

11. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>

12. Цивільне право України : підручник: у 2 т. / [Борисова В. І. (кер. авт. кол.), Баранова І. М., Жилінкова І. В. та ін.]; за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасібо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. К. : Юрінком Інтер, 2007. Т. 1. 480 с.

13. Сібільов М. М. Співвідношення актів цивільного законодавства і договору та базові моделі регулювання договірних відносин за чинним Цивільним кодексом України. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. № 4. С. 56–61.

14. Беляневич О. А. Теоретичні проблеми господарського договірних права : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.04 / О. А. Беляневич. К., 2006. 39 с.

15. Крупка Ю.М. Правові основи підприємницької діяльності : навч. посіб./ Ю. М. Крупка. К. : Юрінком Інтер, 2008. 480 с.

16. Гончаренко О. Міжнародний комерційний договір (контракт) як засіб саморегулювання у господарській діяльності. *Глобалізаційні виклики розвитку національних економік* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 жовт. 2016 р.) Ч. 3 / відп. ред. А. А. Мазаракі. Київ. нац. торг.-екон. у-т, 2016. С. 126–137.
17. Сібільов М. М. Цивільно-правовий договір як регулятор суспільних відносин. *Право України*. 2014. № 2. С. 34–44.
18. Антошкіна В. К. Роль правочину, корпоративних актів у процесі саморегуляції цивільно-правових відносин. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 4. С. 156–161.
19. Мілаш В. С. Приватно-правові підвалини господарського правопорядку: сучасний стан і перспективи модернізації. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип 1(5). С. 1–21.
20. Бакалінська О. О. Правове забезпечення добросовісної конкуренції в Україні: проблеми теорії та практики : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.04. НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака. 2015. К. 535 с.
21. Гаврилішин А. П., Ошурко С. М. Загальні положення про господарські договори в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2013. Вип. 24. Т. 2. С. 144–147.